

5. Марків В. Становлення та розвиток педагогічної освіти Півдня України в середині XIX - на початку XX століття / В. Марків // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць / гол. ред. З. П. Бакум. - Кривий Ріг, 2016. - Вип. 47. - С. 240-246
6. Шумілова І. Земські школи Північного Приазов'я / І. Шумілова // Історико-педагогічний альманах. – 2005. Вип. 1. - С. 113-122

УДК: 711.4(477.8)"18/20"

Денис СКРИПНИК,

аспірант спеціальності 032 Історія та археологія, Херсонський державний університет, м. Івано-Франківськ,
науковий керівник: Черемісін О.В., д.іст.н., професор

ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ МІСТ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XX ст.

***Анотація.** Стаття присвячена характеристиці особливостей міського простору південноукраїнських міст наприкінці XVIII – на початку XX ст. Здійснено аналіз впливу соціально-економічних, ідеологічних і культурних передумов становлення не тільки архітектурного обличчя, а й функціонального поділу міського ландшафту. Було виокремлено основні особливості урбаністичного становлення регіону, проблем модернізації, муніципального розвитку, геометричного планування, поєднання західноєвропейських моделей із локальною ідентичністю.*

***Ключові слова:** Південь України, міський простір, міське самоврядування, архітектура, культура.*

Дослідження проблем міської просторовості південноукраїнського регіону наприкінці XVIII – на початку XX ст. являє собою ключовий фактор для осмислення процесів становлення міського середовища регіону, який

мав важливе значення в геополітичному, економічному та культурному контексті історичних процесів. Зазначений період характеризувався активним розвитком міських центрів, що було спричинено військовими, колонізаційними, модернізаційними, урбаністичними, промисловими ініціативами з одночасним розширенням транспортної інфраструктури, зокрема морських портів і залізничних колій. У цей же період формувались основні засади планувальної організації, архітектурні напрями та функціональне розмежування міських просторів. Це в свою чергу істотно вплинуло на подальшу еволюцію урбаністики і модернізації південноукраїнського регіону.

На сучасному етапі, в умовах зростання зацікавленості у збереженні історико-культурної спадщини, актуалізації регіональних ідентичностей, трансформації міського середовища і знищення цілих міст армією російської федерації, вивчення специфіки просторового устрою південноукраїнських міст набуває як наукової, так і практичної цінності. Наше дослідження має сприяти глибшому розумінню урбаністичної спадщини південного регіону України та розвитку підходів до її охорони, збереження та переосмислення в ході модерного містобудівного процесу.

Мета статті полягає у виявленні та дослідженні ключових рис становлення й еволюції міського середовища південноукраїнських населених пунктів кінця XVIII – початку XX ст. в контексті соціально-економічних, політичних, ідеологічних впливів, що визначали головні напрями формування міського простору у регіоні. Головний фокус у статті приділяється модернізаційним, культурним, урбанізаційним впливам розподілу міського простору та чинникам, які сформували унікальність розвитку міського простору на території Півдня України у досліджуваній період.

Специфіка міського простору південноукраїнським міст у досліджуваній період полягала у поєднанні системної забудови з функціональним спрямуванням на задоволення першочергових соціально-

економічних, торгівельних, оборонних та управлінських потреб. Міста південноукраїнського регіону Одеса, Миколаїв, Херсон, Катеринослав та інші не закладались з чистого аркуша, а формувались на вже існуючих українських, татарських або навіть греко-римсько-генуезьких і давньоруських населених пунктах і при цьому зазнавали суттєвої реконструкції відповідно до структурованих генеральних схем.

Міський простір організовувався за принципом регулярної сітки вулиць відповідно за просторовою ієрархією – площі, сади і сквери, адміністративні, портові та житлові зони. Архітектурне обличчя формувалось під впливом європейських культурних стилів – класицизм, еклектизм, модерн, історизм тощо. При цьому вагому роль у розвитку міського простору відіграли морські порти, промислові заклади, військові фортифікації та багатонаціональний склад населення.

Процеси урбанізації звісно відіграв визначальну роль у становленні міського простору Південної України, ставши результатом як внутрішньої імперської стратегії, так і ширших європейських модернізаційних зрушень. Активне освоєння південних земель, яке почалось після знищення Запорізької Січі, сприяло розвитку міських поселень, оскільки козацтво ставало головною кількісною групою міського населення, яке записувалось до міщанського стану. Це дозволило містам досить швидко почати виконувати провідні функції адміністративних, торгівельних і стратегічно важливих центрів.

Урбанізаційні зміни були нерозривно пов'язані з розбудовою інфраструктури, оскільки зводились морські порти, прокладались транспортні шляхи, створювались залізничні вузли, започатковувались промислові об'єкти. Це спричинило приріст населення, соціальне розшарування та ускладнення внутрішньої міської організації. Посилення урбаністичних тенденцій потребувало впорядкованої просторової структури, тому використовувались систематичні генеральні плани,

запроваджувалась сіткова забудова кварталів, облаштовувались публічні зони – ринки, площі, вокзали, зелені насадження.

У своїх наукових роботах В. Константинова [1, с. 301-320] розглядає проблеми урбанізації Півдня України в досліджуваний період. Вона аналізує динаміку зростання міських поселень, їх функціональну та економічну роль в освоєнні території та формування міського середовища. Дослідниця акцентує увагу на тому моменті, що процеси урбанізації Півдня України були обумовлені як імперською внутрішньою політикою, так і загальноєвропейськими модернізаційними впливами. Вона звертала увагу, що активна колонізація регіону після скасування Запорізької Січі сприяла формуванню нового (модерного) міського простору, що зумовило ускладнення просторової структури міського середовища й посилення соціального розшарування.

Активні урбанізаційні процеси, які відбувались на Півдні України, сильно впливали на модернізаційну парадигму організації міського простору як основи переходу до сучасного типу організації міського життя. У реаліях Півдня України це проявлялося у впровадженні регулярного планування, формуванні мережі шкіл, гімназій, технічних навчальних закладів, появи театрів, бібліотек, музеїв тощо.

Швидка модернізація міст Півдня України призвела до змін у побуті, поведінкових нормах, цінностях. У південноукраїнських містах почало спостерігатись поступове формування нових соціальних і професійних груп – службовців, робітників, підприємців, інтелігенції.

У свою чергу, розвиток транспорту (порти і залізниці), промисловості і комунікацій відповідав модернізаційному тренду і сприяв змінам у функціональній структурі міст. Міський простір став інструментом економічного зростання та модернізації регіону, а соціально-економічний фактор розвитку в південноукраїнських містах набув вирішального значення. Хоча, за самою теорією модернізації передбачається уніфікація соціальних структур, у південних містах вона поєднувалась із регіональною

специфікою – мультикультурністю, багатонаціональністю, фронтирним характером, геостратегічним значенням, що і сформувало унікальну модель міського простору Півдня України.

Самі ці фактори лягли в основу думки О.В. Черемісіна [3, с. 75-138] про зміну модернізаційних хронологічних рамок для Півдня України на кінець XVIII ст. саме у зв'язку з регіональними особливостями регіону.

Усебічно досліджували модернізацію Півдня України запорізькі історики Галина та Федір Турченко [2, с. 260-280], які прослідкували зміни кінця XIX – початку XX ст. і у спільній монографії «Південна Україна: модернізація, світова війна, революція», опублікованій у 2003 р., дійшли висновку, що Південь України – самобутній регіон, який відіграв ключову роль у модернізаційних тенденціях. Водночас, науковці акцентували увагу на економічному піднесенні і соціально-економічних особливостях модернізації Півдня України. Також вони наголошували, що зростання міст базувалось саме на раціональному використанні природних ресурсів, розвинених транспортних шляхах комунікації і залученні трудових мігрантів.

В. Константинова здебільшого з таким твердженням погоджувалась, також наголошуючи на соціально-економічних факторах розвитку південноукраїнського регіону [1, с. 342-364].

У цілому, окреслення модернізаційних процесів демонструє глибоке і всебічне осмислення модернізаційних процесів в міському просторі Півдня України, акцентуючи увагу на їхній багатовекторності та значному впливові на економіку, суспільство і процеси націотворення та громадянського суспільства.

Отже, можна зробити висновки, що міський простір Півдня України в досліджуваний період розвивався дуже динамічно. На розвиток міського простору вплинуло багато факторів, серед яких можна виділити: регулярність планування (більшість міст перебудовувались за чіткою геометричною сіткою вулиць з виразною просторовою ієрархією, а вона у

свою чергу впливала на функціональне призначення кожного міського центру); архітектура поєднувала європейські та місцеві й азійські стилі (це впливало на локальну міську специфіку, оскільки у забудові домінували класицизм, еклектика, модерн, які адаптувалися до кліматичних умов, етнічного складу населення та культурних традицій).

Урбанізація виступила потужним стимулом просторових та громадських змін, оскільки інтенсивно зростала кількість мешканців, розвивалась інфраструктура, модернізувались порти, будувалось залізничне сполучення, промислові комплекси, а за активної міграції це сприяло ускладненню планувальної структури та посиленню модернізаційних тенденцій.

Таке урбаністичне середовище відображало потужні модернізаційні зрушення, життя в містах осучаснювалось і відбувався швидкий відхід від архаїки традиційного життя та зміни в побуті міських громад.

Аналіз розвитку міського простору досліджуваного періоду має суттєве значення для сучасної урбаністичної науки, особливо – дослідження історичних принципів забудови, організації життя міських громад та цінностей, що дає змогу осмислити еволюцію міського простору.

Список використаних джерел:

1. Константинова В. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки). Запоріжжя: АА ТанDEM. 2010. 596 с.
2. Турченко Ф., Турченко Г. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси. Київ: Генеза, 2003. 304 с.
3. Черемісін О. В. Міське самоврядування на Півдні України в 1875-1917 рр. Херсон: Олді-плюс, 2017. 586 с.